

Vår världsbild och andras

Om konsten – och svårigheten – att se Den Andra

Föredrag av Örjan Appelqvist vid Cemus den 21 januari 2015

Spännande för mig att vara här. En föreläsning- **framför allt ett möte..**

Litet vet ni redan om mig. Undervisat ett drygt årtionde om den värld vi lever i, Internationella Relationer, skrivit en bok att förstå världen. **Tycker att** Gunnar och Alva Myrdals idéer har mycket att lära oss, har skrivit en hel del om hur man skulle kunna använda dem inför dagens utmaningar. Sedan några år tillbaka bor jag huvudsakligen i Frankrike så ni får ursäkta mig om jag **inte är riktigt uppdaterad** i svensk debatt av idag.

Och vad vet jag om er? Att ni är engagerade i de stora frågorna: **hur skapar vi en hållbar värld?**

Den kurs ni går tar onekligen ett **brett grepp** som tilltalar mig mycket: värderingar, världsbilder, visioner.

Värderingar - de dolda och de medvetna - spelar ju en ofrånkomlig roll i vad vi ser och vill, även om mycket i - ja det mesta - i forskningsdiskursen vill bortse från det.

Världsbilder - de bredare, historiskt nedsänkta sammanhangen vi tolkar de dagsaktuella skeendena genom - präglar så mycket av det vi anser för rätt och riktigt.

Visioner - som kan handla om vilka vägar vi kan föreställa oss att överskrida dilemman och konflikter - är något som ibland framstår som bara naivt önsketänkande men också kan inspirera oss till långsiktigt handlande. Faktum är att jag avundas er - en sån kurs jag själv skulle vilja gå i.

Själv tänker jag alltså i hög grad i Gunnar Myrdals anda när det gäller vetenskapsfilosofiska frågor men också när det gäller att skapa välfärdssamhällen. I båda dessa avseenden är den andan stick i stäv med de tänkesätt som idag dominerar.

Inför den här diskussionen har jag bett Sanna att lägga ut ett avsnitt ur min lärobok där jag ställer frågan "Vad kan vi veta?" Hur många av er har läst de sidorna? Där förklarar jag vad jag menar med "teoretisk pluralism" som grundhållning. Där argumenterar jag för att det inte bara är så att värderingar är viktiga, oundvikliga när vi försöker förstå världen. Det är också så att det är nödvändigt att alltid ha motbilder närvarande för att få en djupare förståelse av de problem man är intresserad av. Motbilder som är oförenliga, men som ändå har något viktigt att tillföra.

Idag har jag tänkt att först tala om värderingar, hur de smyger sig in i varje ord vi använder utan att vi alltid är medvetna om det. Sedan diskutera det här med världsbilder och om hur samtal mellan olika världsbilder ska kunna bli verklighet.

Ni går alltså en kurs i "Hållbar utveckling".

Begreppet "hållbar utveckling" är ganska nytt. Jag tror det har ett tjugotal år på nacken. Den tidigare utvecklingsforskningen handlade oftast om hur de s.k. utvecklingsländerna skulle hinna ikapp, moderniseras. Hållbar utveckling - talar om att viss utveckling kan vara ohållbar. Det har lanserats i samband med studierna om klimatforskningens analyser av växthuseffekten. Vi vet att dagens klimat är utsatt för en rubbning som på tjugo-trettio års sikt gör att havsytan kommer att höjas och utsätta områden där idag hundratals miljoner människor är bosatt för översvämning, I andra områden är det ökenutbredningen som är det största problemet. Vi att vi redan innan dess kommer att få uppleva häftigare naturkatastrofer av olika slag.

Vi lever alltså inför övergripande hot mot mänskligheten. Kanske är ni ändå **optimister**. Vi lever ju trots allt i en upplyst värld, vetenskapen gör hela tiden framsteg som gör att vi kan minska vår egen miljöpåverkan. Vi kan minska resursslöseriet- och energiförbrukningen per person: minska energislöseriet i boende genom nollenergihus, åka energisnålare med hybridbilar och minska råvaruslöseriet genom genomförd källsortering.

Ny teknik gör att vi hela tiden kan hitta miljövänligare, energisnålare alternativ.

Litet mer forskning behövs, sedan ordnar det sig? Bidra till framsteg?

Redan i en sådan optimistisk hållning finns en mängd **osynliga antaganden**.

Att vi lever i en **förnuftig** värld. Att det vår moderna livsstil främst behöver är ny teknik och att vi kan överföra den till människor i andra delar av världen.

Men vi lever i en värld där en femtedel idag lägger beslag på fyra femtedelar av jordens resurser och fyra femtedelar får dela på den återstående femtedelen. Är det hållbart?

Också inom "vår" femtedel är klyftorna avgrundsdjupa. Klyftor som gäller levnadsvillkor, medial synlighet och politisk makt. Vilken effekt har det på möjligheten att fatta politiskt förnuftiga beslut?

Att vara optimist brukar oftast ses som något berömvärt, tänk positivt heter det ju. Men risken är uppenbar att optimismen lurar oss att bortse frå de verkligt svåra problemen.

Det finns mer fallgropar när det gäller hållbar utveckling: **vilken hållbarhet** är det vi främst tänker på?

Är det **klimatfrågorna**? Skyddet mot **naturkatastrofer**, relationen människan – naturen vi är en del av? Bevarandet av biologisk mångfald och hantering dämpning av klimatförändringarna?

Eller är det frågor om **fördelning**: om vi i den rika femtedelen i grunden måste ändra vår livsstil och ålägga oss begränsningar, hur ska det vara möjligt om det inte finns en känsla att alla bidrar efter måttet av sin förmåga?

Eller är det **demokratin**: för hur ska samhällets politiska institutioner kunna fatta långsiktigt förnuftiga beslut, att ändra utvecklingens inriktning - om makten ligger i händerna på en elit som har stora privilegier att försvara? Som gynnas av den nuvarande inriktningen?

Som ni ser är det många val ni utifrån era värderingar gör – medvetet eller ej – när ni funderar över hur ni själva ska kunna bidra till en hållbar utveckling.

Och då har vi ändå inte ens berört innehållet i begreppet **utveckling: vad vill ni ska utvecklas?**

Idag styr BNP-begreppet uppmärksamhet. Har tillväxten kommit igång? Stiglitz har pekat på hur dåligt, ja skadligt det är att mäta utveckling i BNP-termer. Redan arbetet med att komma bort från denna styrning kommer att kräva att ni klarar att gå emot den allmänna meningen, den dominerande diskursen, sättet att formulera sammanhang.

En annan dimension där våra värderingar kommer in gäller **tidshorisonterna**. En del processer kan vara mycket angelägna men gör sig svårligen gällande akut, de liksom smyger sig på.

För att tala mer konkret kan vi tänka på skillnaderna mellan **klimateförändringarna**, risken för **finanskrascher** och de **regionala krigen**.

- Man kan förutse att vi med nuvarande trender kommer att uppleva massiva översvämningar i Bangla Desh och att flera öar i Stilla havet och Indiska oceanen hamnar under vatten. Åtgärder borde göras nu, men inget märks om man blundar.
- Världsekonomin är i obalans, skuldsättningen ökar och flera ekonomer pekar risker för krascher liknande 2008års. Nya sociala katastrofer, ännu större klyftor? Kan stupet undvikas?
- Den pågåenden skogsbranden: de regionala krigen i Syrien/Irak, Ukraina, Libyen/Mali. Hur kan de hejdas, en återhämtning påbörjas?

Alla dessa problemkomplex har med hållbar utveckling att göra, i vilken ända man börjar är en öppen fråga.

Med det här har jag sagt något om värderingarnas roll och ofrånkomlighet i våra diskussioner. Namnet på er kurs väcker alltså många frågor. Det gäller också dagens rubrik:

Våra världsbilder – och andras

Om värderingarna handlar om vårt sätt att rikta blicken så handlar världsbilden om det mentala landskap vi befinner oss i. Har någon av er varit vid Medelhavet? Varför heter det Medelhavet?

Engelska: mediterranean? Mare Mediterraneum= havet i världens mitt. Alla som ha sett en jordglob vet ju att det är helt fel – geografiskt sett. Men inte mentalt: för dem som bodde där under romarrikets dagar var detta hela världen. Och så är det med oss också idag: vi lever nedsänkta i en världsbild som är mycket mindre än världen.

Våra världsbilder : "Vi"? Vad betyder vi i det sammanhanget?

Som studenter på Uppsala Universitet befinner ni er i ett sammanhang där den allmänna meningen är att Sverige är en liberalt präglad marknadsekonomi, ett modernt, industriellt utvecklat välfärdssamhälle. Ett av de med minst inkomstklyftor – även om de tenderat att öka något – och med hög grad av medvetenhet i miljö- och genusfrågor. Sverige är med andra ord **ett av de bättre länderna i världen**.

En student med invandrarbakgrund kanske tycker att svenskarna är ovanligt självgoda, ett litet folk med ganska kort kulturell historia. Som lever i en liten bubbla. Att bara dom som talar perfekt svenska tas på allvar.

En sverigedemokrat kanske tycker att landet går bakåt och upplöser sig för att det tar emot för mycket invandrare.

En nyliberal tycker att Sverige är ett halvsocialistiskt land som håller nere dom som anstränger sig och gynnar folk som parasiterar på bidrag.

En socialist tycker ungefär tvärtom: att överklassen är dom verkliga skattesmitarna och bidragstagarna medan ingen lyssnar på dom som i vardagen gör jobbet.

Ni får själva gissa vilken bild som är mig närmast – poängen här är att det också oss emellan finns många världsbilder.

Inte desto mindre finns det någon som upplevs mindre kontroversiell, som "den allmänna meningen" och som vi alla förhåller oss till. Även om det finns nyanser i den världsbild som vi möter i TV-nyheterna och när vi läser DN eller UNT så är den ändå i stort gemensam.

Rubriken var alltså: vår världsbild och andras. Med underrubriken: Om konsten och svårigheten att se Den Andra.

Men vem är då den andra? Ja för det första lägger ni kanske märke till att jag skrev den andra, inte den andre. Varför gjorde jag det?

Jo, genusforskare har lärt mig mycket om **hur normerande vi är i våra synsätt** och att normen i regel är maskulin. Redan här ser ni alltså hur värderingar och världsbilder styr vad vi ser. En annan sak som genusforskare lärt mig är i hur grad vårt seende bygger på uppdelningen av "**vi**" och "**dom**".

Det är i själva verket genom att peka på "dom" som "vi" skapar vår identitet. Mannens identitet skapas genom att kontrastera den med kvinnan, Svenskens identitet skapades genom konfrontationer med Ryssen på 16-1700-talen. Etablerandet av ett vi har en dubbel uppgift: dels att avgränsa utåt: vi är inte som dom, har inte samma intressen som dom. Dels att kontrollera inåt: tycker du inte som den allmänna meningen är du ingen riktig svensk.

Vår världsbild – den vi lever i – är **allmänliberal, teknikoptimistisk** präglad av att Sverige tillhör den rikaste femtedelen av världens länder.

Om vi menar allvar med "hållbar utveckling" är något eftersträvansvärt måste den gälla hela jordens befolkning, hela det ekologiska systemet. Då måste vi med nödvändighet intressera oss också för de andra fyra femtedelarna.

Vilka världsbilder är då de andras?

Låt mig ge **tre exempel** hämtade från Kina, Sydamerika och Ryssland.

Kinas långa ekonomiska tillväxt: Nu världens största ekonomi. Jättelik befolkning. Kommunism eller kapitalism? Se bakom tidstypiska etiketter: inte Lenin utan Konfutsé. Unikum eller återkomst? Många i väst oroade över Kinas nya roll, som ett hot mot G3:s dominans. G3? USA, EU, Japan.

Nyare historiker visar att det vi nu ser snarast är en återgång till den världsekonomiska balans som rådde fram till mitten av 1700-talet. Världens ekonomiska centrum lå i de folkrika regionerna: Kina, Indien, Indonesien. Kinas världsbild: Mittens rike. Nät av vasaller runt omkring lockades av marknaderna. Magnet också nu –men för storföretagen. De som plundrade i Afrika fick anpassa sig i Kina. Kina har inga anspråk på att dominera världen – vi tillhör utvecklingsländerna sade Deng, vill

absolut inte utmana hegemonen USA. Men tycker att Kina har rätt till ökad andel av råvaruresurserna, det är de som förbrukar mest som ska avstå.

Bolivia kallar sig sedan ett antal år sedan estado plurinational de Bolivia. Med Evo Morales' seger har ursprungsbefolkningen gjort sin röst politiskt hörd efter att under århundraden styrts av europeisk kolonialism och en europeisk-ättad överklass. I samband med världsmiljökonferensen i Köpenhamn 2008 och nu senast i Lima förra året gjorde Morales' sig till talesman för den sydamerikanska urbefolkningens världsbild.

En världsbild där värnandet om Moder Jord, Pacha Mama, ställs i centrum och där miljöbalansen är den nödvändiga grunden för allt politiskt handlande. Frågan om ansvarsförhållandet mellan fattiga och rika nationer reses också historiskt:

Inför hanteringen av klimatförändringen räcker det inte med att man allmänt sett reducerar koldioxidutsläppen och resursslöseriet så att miljöpåverkan bromsas, man måste också utkräva ansvar av dem som orsakat den dramatiska situation vi nu hamnat i. Här måste den europeiska kolonialismen och den västerländska kapitalismen ställas till svars för sin plundring och sitt resursslöseri.

En tredje världsbild kan vi låta komma från Ryssland. Världens till ytan största land lever idag efter övermodets tid. Under sjuttio år upprätthöll man bilden av att vara världens föredöme, dess socialistiska framtid. Landet hade också ambitionen att upprätthålla en terrorbalans med världens rikaste land, USA. När det visade sig omöjligt var det landets ledning som slog in på det fredliga återtågets väg. Gorbatsjov vägrade försvara satellitstater med våld, underlättade Tysklands återförening, skar drastiskt ned de militära resurserna och talade om att bygga Europa som ett gemensamt hus. Följden blev istället att västmakterna utnyttjade övertagandet till att proklamera segern i kalla kriget och understödja en massiv plundring av det ryska samhällets resurser genom de "marknadsekonomiska reformer" västliga ekonomer föreslog. Efter 1989 rådde en naiv beundran hos den ryska allmänheten för allt västerländskt. Tio år senare är bilden helt förändrad. Samtidigt som de – i liberal anda – fördjupat sitt ekonomiska utbyte med västra Europa är de inte längre villiga att låta sig utplundrats. Både övermodets och naivitetens tid är förbi: istället ger sig ryssarna en ny roll i världspolitik, inte att dominera utan förhindra att någon enskild makt dominerar. Det är i det långa historiska perspektivet man ska se uppgörelserna med Kina, Indien, Turkiet, Iran.

De här världsbilderna får vi i den såkallade "västvärlden" se mycket litet av. Mest i form av karikatyrer. Så att vi lättare ska kunna säga: vi är inte som dom. Hur ofta är det som ni tagit del av något som Putin sagt – ordagrant, och inte i form av en förolämpande förvrängning?

Det kalla krigets epok, fram till 1989, präglades av att USA ideologiskt och ekonomiskt var dominerande, var hegemoniskt – samtidigt som det fanns en viss ideologisk motvikt i det s.k. "socialistiska blocket".

Tiden från 1989 fram till nu kan betecknas som det amerikanska övermodets tid: USA var så övertygat om att det var den enda hypermakten att det kunde bestämma dagordningen i alla världsfrågor vare sig det gällde ekonomi eller krig. Med FNs stöd om det gick, annars på egen hand.

Krigen i Irak, Jugoslavien, Afghanistan, Libyen, Syrien, Ukraina. Inte Kyoto utan egna regler. Färgrevolutioner i Ukraina, Venezuela, Honduras, Ecuador.

De tre världsbilder jag här skissat, den kinesiska, den sydamerikanska och den ryska – visar alla att det som är "vår" världsbild inte accepteras i andra delar av världen.

Hur ska vi då förhålla oss? Det finns – som jag ser det – två nödvändiga vägar:

För det första: att se den andra, att lyssna.

För det andra att samtala, att ta hänsyn.

Att se den andra: vad krävs?

För det första alltså att lyssna. Var inte så säkra på att ni/ vi har rätt.

Det finns en vanlig föreställningen att det finns en skarp gräns mellan "fakta" och "åsikter". Fakta – som är objektiva, ovedersägliga – och "åsikter" som är det legitima utrymmet för debatt. Jag tror att ni redan förstått att jag inte tycker att det är så enkelt: också det vi uppfattar som självklara fakta – är påverkade av våra subjektiva värderingar.

Men om det inte finns några objektiva fakta, om allting är relativt – kan vi då någonsin förstå varandra, är samtalet då möjligt? Jo det är det. Det vi kallar "Fakta" kan vara mer eller mindre underbyggt, mer eller mindre relevant. Samtal är möjligt även om det inte finns någon enkel objektivitet: Ju mer underbyggda presenterade fakta är, ju större dess relevans är för frågeställningen – desto större är möjligheten att samtalet leder till fördjupad förståelse.

Alltså att vi trots olika värderingar, olika världsbilder kommer ut ur samtalet med en fördjupad förståelse, både av den andra och av den fråga diskussionen handlade om. Det må sedan handla om hur vi skapar hållbara energisystem eller löser konflikterna i Ukraina.

Det finns förstås en stor skillnad mellan samtal och det som bara låtsas vara "samtal".

Ideologisk fäktning som maktkamp mycket vanlig, vanligare är verkliga samtal.

Det finns många knep att i sådan maktkamp.

Använda sig av karikatyrer som man sedan slår mot. Stänga ute obekväma deltagare. Lätt att vinna slagordsdebatter. Segra – inte samtala.

Om man verkligen vill samtala gäller det först att lyssna, att höra vad de verkligen säger. I akademiska sammanhang, när man vill kritisera en teori är idealet att man först återger meningsmotståndarens argument så tydligt att hon/han skulle säga: "just så menade jag". Och att man först därefter formulerar invändningarna. Men i hur många politiska debatter sker det idag?

För det andra handlar det om att ta hänsyn. I årtionden har västvärlden genom kontrollen av internationella institutioner påtvingat andra länder sina värderingar och utnyttjat sitt teknologiska övertag till att plundra och berika sig. Klimatförändringarna är gemensamt hot som bara kan bemästras om alla nationer samarbetar. Då är det givet att de som bär största skulden till klimathoten måste göra de största anpassningarna. Är dagens mäktiga i USA och Västeuropa förmögna till en sådan självbehärskning?

Om man alltså sammanfattar vad som krävs för att ett verkligt samtal ska uppstå mellan vår världsbild och de andras som jag här skisserat handlar det om att

- **Lyssna.** Hur ofta har ni mött Kinas synpunkter i klimatfrågan? Eller indianrörelsernas kritik av den industrialiserade världens levnadssätt och rovdrift på Amazonas naturskogar?
- **Ta hänsyn** till de andras kritik. Det är riktigt att uppröras över mordet på journalisterna på Charlie Hebdo, men var fanns upprördheten när Israels premiärminister Netanyahu lät armén bomba en försvarslös civilbefolkning för ett halvår sedan? Var de 1500 offren mindre värda än de 17 som dödades i Paris? Är inte varje människas liv lika mycket värt?

Jag tillhörde själv dem som fanns på place de la République för att visa min solidaritet med de drabbade. Men lika rörande som det massiva, värdiga folkhavet var, lika motbjudande har det varit att uppleva politikerns och medias sätt att utnyttja händelsen för egna syften. Inte ett ord av självkritik, inte ett försök att se attentaten i sitt vidare sammanhang.